

متن زیر رشته‌ی زبان‌شناسی را به صورت مقدماتی معرفی می‌کند. این متن مناسب کسانی است که می‌خواهند از این رشته اطلاعاتی عمومی داشته باشند.

منشأ زبان بشر

بر اساس باورهای دینی قدمت زبان بشر به زمان خلقت حضرت آدم باز می‌گردد. در قرآن کریم در سوره بقره در بخشی از آیه ۳۱ آمده است: «و همه نام‌ها را به آدم آموخت...».

بر اساس یافته‌ها و شواهد اخیر باستان‌شناسی قدمت بشر حداقل به ۴ میلیون سال پیش می‌رسد. بر اساس این یافته‌ها زبان بشر حدود ۳۵۰ هزار سال قدمت دارد و این زبان احتمالاً از حدود ۴۰-۳۰ هزار سال پیش شکل‌های پیچیده‌تری به خود گرفته است و قبل از آن، احتمالاً تنها مجموعه‌ای از آواهای محدود اطلاع‌دهنده بوده است.

در مورد منشأ زبان به دلیل فقدان سندهای معتبر هنوز دانشمندان نتوانسته‌اند با اطمینان نظری دهند. در این زمینه تنها مجموعه‌ای از فرضیه‌های علمی وجود دارد که برای هر یک دلایلی نیز ارائه شده است. در اینجا ما به اختصار به این فرضیه‌ها^۱ اشاره می‌کنیم.

فرضیه‌ی دینگ‌دونگ

فرضیه‌ی دینگ‌دونگ نام‌آواها را سرچشمه‌ی زبان بشر می‌داند. نام‌آوا واژه‌ای است که بر اساس صدای مفهوم مورد نظر انتخاب شده است. برای مثال در زبان فارسی نام‌آواهای «شُرْشُر»، «تِقْ تِق»، «وز وز» به ترتیب از صدای مربوط به جریان آب، برخورد دو جسم و صدای زنبور برگرفته شده‌اند.

فرضیه‌ی بُو بُو

این دیدگاه همانند دیدگاه دینگ‌دونگ منشأ زبان را نام‌آواها می‌داند. با این تفاوت که سرچشمه‌ی زبان‌ها را تقلید از نام‌آواهای حیوانات در نظر می‌گیرد. نام‌آواهای حیوانات واژه‌هایی مانند «هاپ‌هاپ»، «مِیَو»، «جیک‌جیک» هستند که به ترتیب به صدای مربوط به سگ، گربه و گنجشک اشاره دارند.

فرضیه‌ی پوه پوه

بر اساس این دیدگاه، نخستین واژگان همه‌ی زبان‌ها واژه‌هایی بوده‌اند که از آواهای مربوط به صداهای احساسی انسان گرفته شده‌اند. بر این اساس آواهایی همچون ناله‌ی ناشی از درد، خنده‌ی ناشی از شادی، گریه‌ی ناشی از غم و جز این تکامل یافته و واژگان زبان بشر را بوجود آورده‌اند.

فرضیه‌ی تاتا

بر اساس این دیدگاه، زبان انسان از ایما و اشاره‌هایی است که پیش از پیدایش زبان گفتاری در میان انسان وجود داشته است.

^۱ منبع: <http://www.donbelid.com>

فرضیه‌ی اوه اوه

بر اساس این دیدگاه نخستین واژگان زبان‌ها واژه‌هایی بوده‌اند که برای هشدار به هنگام خطر به کار می‌رفته‌اند. مشابه واژه‌هایی مانند «وای»، «نه»، «هی» و جز این که در مواقع خطر به صورت ناخودآگاه تولید می‌کنیم.

فرضیه‌ی یوه‌هو

بر اساس این دیدگاه، زبان در آغاز با نواها و آوازهای دست جمعی در هنگام کار بوجود آمده است.

فرضیه‌ی زیست-شیمیایی

بر اساس این دیدگاه، سخن گفتن در انسان ناشی از قارچ‌های روان‌گردان بوده است. بر این اساس گفته می‌شود که با خشک شدن تدریجی آفریقا که بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی محل زندگی انسان‌های نخستین بوده است، بشر از جنگل وارد دشت و مرتع شده است. سپس از قارچ‌های که روی کودهای حیوانات گیاه‌خوار می‌روییده تغذیه می‌کند. این قارچ‌ها حاوی تریپتامین است. تریپتامین آمینه‌ای است که از تجزیه‌ی تریپتوفان (نوعی اسید آمینه) بوجود می‌آید. یکی از آثار مصرف تریپتامین حالتی است که آنرا «گلاسولالیا» نامیده‌اند. گلاسولالیا یعنی سخنان نامفهوم و ابداعی که معمولاً ناشی از خواب‌واره (خلسه) یا شیزوفرنی است.

مطالعات علمی و شبه‌علمی زبانی در طول تاریخی

در طول تاریخ، علاقه‌مندان به کشف منشأ زبان بشری تنها به فرضیه‌سازی مشغول نبوده‌اند. این مسئله تا بدانجا پیش رفته است که برخی از پادشاهان با انجام آزمایشات غیرمعمول تلاش بسیاری در حل این معما کرده‌اند. برای نمونه گفته می‌شود که پادشاهی در مصر کودکی را از بدو تولد به چوپانی می‌سپارد (در برخی منابع گفته شده که به فرد کر ولالی می‌سپارد) و دستور می‌دهد تا از او نگهداری کند، ولی حق سخن گفتن با او را ندارد. پادشاه معتقد بود که اولین واژه‌ای که کودک تولید کند، همان واژه متعلق به اولین زبان بشری خواهد بود. زمانی که کودک رشد می‌کند و اولین واژه را تولید می‌کند، مشخص می‌شود که این واژه متعلق به یکی از زبان‌های باستانی به نام فریجی به معنای نان بوده است. بنابراین پادشاه نتیجه می‌گیرد که این زبان اولین زبان بشری است. تحقیقات مشابهی از پادشاهان علم‌دوست و انسان‌دوست دیگر نیز گزارش شده است که هر یک نتیجه‌ی متفاوتی گرفته‌اند. سؤال منشأ زبان بشری به دلیل فقدان سندهای معتبر تاریخی هنوز هم به صورت یک راز در اذهان باقی مانده است و امروزه دیگر کمتر کسی به این نوع مطالعات دست می‌زند.

از منشأ زبان که بگذریم، بر اساس آنچه در دست داریم، مطالعات انجام شده بر روی زبان به زمانی برمی‌گردد که پانینی برجسته‌ترین دستور نویس طول تاریخ زبان‌شناسی در حدود ۳۵۰ قبل از میلاد در ناحیه‌ی گنداره از ایالات شرقی ایران هخامنشیان می‌زیسته است. این ناحیه امروزه بخشی از پاکستان است. پانینی در کتابش از دست‌نویسان پیش از خود هم سخن گفته است، اما در حال حاضر اثری از مطالعات آنها باقی نیست.

در میان دانشمندان دیگر که آثارشان به ما رسیده است، می‌توان از خلیل ابن احمد (حدود ۱۷۵-۹۶ هجری قمری)، سبویه (۱۸۰-۱۴۰ هجری قمری)، فارابی (۳۳۹-۲۵۹ هجری قمری)، زجاج (۳۱۱-۲۴۱ هجری قمری)، ابو علی سینا (۴۲۸-۳۷۰ هجری قمری) و دیگر زبان‌شناسان ایرانی نام برد.

زبان‌شناسی در قرن‌های هیجده به بعد در اروپا و آمریکا بسیار مورد توجه قرار گرفت و مطالعات گسترده‌ای در این زمینه صورت گرفت. از شناخته‌شده‌ترین زبان‌شناسان این دوره می‌توان به سوسور (۱۹۱۳-۱۸۵۷ میلادی)، بلومفیلد (۱۹۴۹-۱۸۸۷ میلادی) و چامسکی (۱۹۲۸ تا الان) اشاره کرد.

زبان‌شناسی چیست؟

زبان‌شناسی تلاش می‌کند که پاسخی را برای پرسش‌های زبانی پیدا کند. پرسش‌های مانند اینکه «زبان چیست؟»، «منشأ زبان چیست؟»، «زبان چگونه عمل می‌کند؟»، «زبان آدمی با نظام ارتباطی دیگر حیوانات چه تفاوتی دارد؟»، «کودک چگونه زبان را فرا می‌گیرد؟»، «منشأ خط چیست؟»، «انسان چگونه می‌نویسد؟»، «زبان‌ها چرا و چگونه تغییر می‌کنند؟» و بسیاری دیگر.

کسی را که به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی از این نوع است، زبان‌شناس می‌نامند. اگرچه دانستن چندین زبان باعث غنی شدن تحلیل‌های یک زبان‌شناس می‌شود، اما لزومی ندارد که زبان‌شناس به چندین زبان سخن بگوید. زبان‌شناسی زمینه‌های مشترکی با علوم دیگر مانند روان‌شناسی، انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، باستان‌شناسی، ارتباطات و علوم رایانه و ده‌ها علوم دیگر دارد.

زبان‌شناسی در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاه‌های زیر که به ترتیب حروف الفبا آمده‌اند، تدریس می‌شوند. لازم به ذکر است که برخی از دانشگاه‌های مذکور تنها برخی مقاطع را ارائه می‌کنند.

دانشگاه اصفهان، دانشگاه بوعلی همدان، دانشگاه بیرجند، پژوهشگاه علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه تهران، دانشگاه رازی کرمانشاه، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه شیراز، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه فردوسی مشهد

دروسی که در این دانشگاه‌ها تدریس می‌شود عموماً شامل موارد زیر است. البته در مقاطع مختلف و در دانشگاه‌های مختلف برخی دروس اضافه و یا کم می‌شود.

مقدمات زبان‌شناسی، تاریخچه‌ی زبان‌های ایرانی، آواشناسی، اصول دستور زبان، مبانی رایانه، آمار و روش تحقیق، مکاتب زبان‌شناسی، تاریخ زبان‌شناسی، ساخت‌واژه، معنی‌شناسی، واج‌شناسی، ساخت زبان فارسی، زبان‌شناسی تاریخی-تطبیقی، روان‌شناسی زبان، جامعه‌شناسی زبان، تجزیه و تحلیل کلام (گفتمان)، گویش‌شناسی، زبان‌شناسی رایانه‌ای، فرهنگ‌نگاری، شیوه‌ی استدلال نحوی و چندین درس دیگر

شاخه‌های زبان‌شناسی

آواشناسی و واج‌شناسی

این شاخه به بررسی چگونگی درک و تولید زبان در زبان‌های مختلف می‌پردازد. برای این منظور توصیف‌های بسیار دقیقی از آواهای زبانی به عمل می‌آید و تغییراتی که در طول گفتار ممکن است در هر یک از آواها رخ دهد، تحت عنوان فرایندهای واجی مورد بررسی قرار می‌گیرد و علل و شرایط آنها ذکر می‌شود. این شاخه خود به سه زیرشاخه تقسیم می‌شود که عبارتند

از آواشناسی تولیدی، آواشناسی شنیداری و آواشناسی آزمایشگاهی. در آواشناسی تولیدی اندام‌های گویایی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و نقش هر یک در خلق آواهای زبانی مشخص می‌شود. در آواشناسی شنیداری نقش گوش به عنوان اندام دریافت صوت مورد بررسی قرار می‌گیرد و اجزاء و نقش هر یک از اجزای گوش در درک زبان مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. در آواشناسی آزمایشگاهی نیز مشخصه‌های فیزیکی آواها و تفاوت‌های فیزیکی آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد. طول موج، دامنه نوسان و فورمانت برخی از مفاهیم پایه‌ی این زیربخش هستند.

ساخت‌واژه

این شاخه به بررسی ساختمان واژه‌های زبان‌ها می‌پردازد و قواعد حاکم بر آنها را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. این شاخه در قدیم معمولاً با عنوان صرف مورد مطالعه قرار می‌گرفت. متخصصان ساخت‌واژه به انواع و علت تغییرات واژه‌ها در جایگاه‌های مختلف می‌پردازند.

نحو

این شاخه به بررسی چگونگی به هم پیوستن واژه‌ها برای به وجود آمدن جمله‌ها می‌پردازد. اینکه چگونه و بر اساس چه الگوها یا قواعدی انسان می‌تواند از واژه‌های به ظاهر محدود زبان، جمله‌های بیشمار را تولید کند.

معنی‌شناسی

این شاخه به بررسی معنی می‌پردازد. البته اینکه معنی چیست خود سؤال‌ی است که هنوز پاسخ قطعی و مورد توافقی برای آن ارائه نشده است. با این حال معنی‌شناسان به بررسی انواع پدیده‌های معنایی از جمله هم‌معنایی، چندمعنایی، تقابل معنایی، استلزام، پیش‌انگاری و صدها پدیده‌ی معنایی دیگر می‌پردازند. اینکه ما چگونه معنای واژه‌ها و جملات مخاطب خود را درک می‌کنیم و چگونه معنای مورد نظر خود را در قالب واحدهای زبانی یعنی همان واژه‌ها و جمله‌ها به دیگران انتقال می‌دهیم، همه و همه در این شاخه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

روان‌شناسی زبان

این شاخه به بررسی فرایند تولید و درک زبان به وسیله سخنگویان می‌پردازد. آزمایشات بسیاری در این حوزه انجام شده است تا شیوه تولید و پردازش ذهنی واحدهای زبانی کشف شود. یکی از حوزه‌های پرطرفدار این شاخه مطالعات زبان‌آموزی کودک است که به بررسی فرایند زبان‌آموزی کودک از هنگام تولد تا حدود سنین پنج سالگی می‌پردازد. سؤال‌اتی که در این حوزه مطرح می‌شوند شامل موارد زیر است. «چگونه کودک در عرض پنج سال می‌تواند بخش اعظمی از دانش زبان مادری خود را فرا گیرد؟»، «تأثیر محیط و وراثت چگونه است؟»، «آیا در نژاد انسان توانایی فراگرفتن زبان وجود دارد؟»، «این توانایی به چه شکلی است و در زبان‌آموزی چه اندازه مؤثر است؟». در مطالعات روان‌شناسی زبان به فرایند یادگیری زبان دوم نیز پرداخته می‌شود. در این حوزه الگوهای بسیار متنوعی برای یادگیری بهتر زبان دوم ارائه می‌شود.

عصب‌شناسی زبان

این شاخه به بررسی نقش مغز در عملکرد زبان می‌پردازد. در این حوزه بخش‌هایی از مغز که در تولید و یا درک زبان مؤثر هستند، شناسایی و مورد بررسی قرار می‌گیرد. یکی از حوزه‌های مطالعاتی این شاخه از زبان‌شناسی، مطالعات آفازی است که به بررسی نابسامانی‌های زبانی می‌پردازد که در اثر آسیبی به مغز ایجاد شده‌اند.

گفتار درمانی

این شاخه با عنوان زبان‌شناسی کلینیکی هم شناخته شده است و در آن به افرادی که اختلالات زبانی دارند با شیوه‌های مختلف کمک می‌شود تا توانایی زبانی خود را باز یابند.

زبان‌شناسی تاریخی

این شاخه به مطالعه‌ی تغییرات زبانی در طول زمان می‌پردازد. در این شاخه زبان‌شناس تلاش می‌کند به سؤالاتی از نوع زیر پاسخ دهد. «آیا تغییرات زبانی به سوی بهتر شدن است یا بدتر شدن؟» و یا «اساساً تغییرات زبانی هیچ جهت خاصی ندارند؟»، «آیا تغییرات همه‌گیر و منظم است یا جزئی و نامنظم؟»، «اصلاً چه لزومی به تغییر زبان‌ها است؟»، «چرا برخی زبان‌ها در طول زمان تغییرات بسیار سریعتر و عمیق‌تری داشته‌اند؟»، «آیا همه زبان‌ها از تغییر یک زبان به وجود آمده‌اند؟»، «آیا تغییرات زبانی تحت تأثیر عوامل به اصطلاح غیر زبانی مانند عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و جز این است یا درون نظام زبانی قابل تعریف است؟»

زبان‌شناسی رایانه‌ای

این شاخه تلاش می‌کند از یک سو از رایانه برای مطالعات زبانی استفاده کند. در این موارد برای گردآوری داده‌های زبانی و ساماندهی آنها برای مراجعات بعدی از رایانه استفاده می‌شود. معمولاً هنگامی که داده‌های زبانی بسیار عظیمی گردآوری و ساماندهی می‌شود، به آنها «پیکره زبانی» می‌گویند. برای نمونه با استفاده از فناوری رایانه‌ای می‌توان پیکره‌ای زبانی تهیه کرد که شامل تمام اشعار یک شاعر یا تمام شاعران ایرانی باشد. این پیکره می‌تواند برای تحقیقات بعدی بسیار مهم و مفید باشد. و یا می‌توان هزاران ساعت از اجرای اخبار شبکه‌ی سراسری را در یک فایل گرد آورد تا برای مطالعات زبانی به کار آید. حوزه‌ی دیگری که رایانه در زبان‌شناسی به کار می‌رود، زمانی است که دانشمندان تلاش می‌کنند هوش مصنوعی بسازند. یعنی به رایانه بیاموزند که چگونه با استفاده از زبان با اطرافیان خود ارتباط ایجاد کند.

زبان‌شناسی اجتماعی

این شاخه به بررسی تأثیر دوجانبه‌ی زبان و جامعه می‌پردازد. اینکه «آیا زبان همه افراد یک جامعه یکسان است؟»، «آیا اقشار مختلف جامعه واژه‌ها یا الگوهای زبانی خاص خود دارند؟»، «لهجه و گویش چیست؟»، «آیا لهجه خوب یا بد داریم؟»، «آیا لازم است که از زبان محافظت کرد؟»، «چرا بعضی عبارات برای برخی بافت‌های اجتماعی بسیار نامناسب است؟» و صدها سؤال دیگر که در این حوزه پاسخ گفته می‌شود.

زبان‌شناسی قانونی (قضایی یا حقوقی)

این شاخه به کاربرد زبان در محافل قضایی می‌پردازد. اینکه «چگونه می‌توان فهمید که یک متهم حقیقت را می‌گوید یا نه؟»، «چگونه می‌توان قاضی را متقاعد کرد که حقیقتی را بپذیرد؟»، «یک وکیل از چه شیوه‌هایی می‌تواند استفاده کند تا بهترین نتیجه را بگیرد؟» و بسیاری مسائلی کاربردی دیگر که به دقت مورد بررسی قرار می‌گیرند.

مطالعات زبان اشاره

این شاخه به مطالعه زبان اشاره ناشنوایان می‌پردازد. تشابهات و اختلافات زبان اشاره با گفتاری مورد بررسی و شیوه‌های آموزش زبان گفتاری به اشاره مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

موارد بالا تنها برخی از شاخه‌های مطالعاتی زبان‌شناسی است. زبان‌شناسی به جرأت می‌توان گفت با هر علم دیگری می‌تواند تحقیقات میان‌رشته‌ای انجام دهد. در زیر به ذکر عناوین برخی دیگر از حوزه‌های مربوط به زبان‌شناسی بسنده می‌کنیم. ترجمه‌ی ماشینی، مردم‌شناسی زبان، فلسفه‌ی زبان، زبان‌شناسی سیاسی، زبان‌شناسی ادبی، خط‌شناسی، زبان حیوانات و بسیاری دیگر همگی از مباحث مهم و کاربردی است که زبان‌شناسی در سراسر دنیا به آن مشغول است.

خانواده‌های زبان‌های جهان

بر اساس مطالعات زبان‌شناسان در سال ۲۰۰۰ بیش از شش هزار زبان در سراسر جهان وجود داشته که بیشتر آنها ده هزار نفر یا کمتر سخنگو داشته‌اند. بر اساس آمارهای ارائه شده این تعداد تا سال ۲۱۰۰ یعنی در گذر تنها یک قرن نصف خواهد شد. به عبارت دیگر هر دوازده روز یک زبان از بین خواهد رفت. بسیاری از فرهنگ‌های بومی و ملی نیز همراه با این زبان‌ها به موزه‌ی تاریخ سپرده خواهند شد. زبان‌های امروزی خود در نتیجه تغییر زبان‌های گذشته به وجود آمده‌اند. با مطالعات زبان‌شناختی شاخه‌ی تاریخی-تطبیقی ارتباط خویشاوندی برخی از زبان‌های دنیا مشخص شده است. در شکل زیر درخت^۲ معتبرترین خانواده‌ی زبانی شناخته شده یعنی خانواده‌ی زبانی هند و اروپایی نشان داده شده است.

^۲ منبع: <http://www.iranshenakht.blogspot.com>

